

UNIwersytet SZCZECIŃSKI
WYDZIAŁ PRAWA I ADMINISTRACJI

---

mgr Karolina Anna Okniańska-Tyndyk

Autoreferat

„Status osoby z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu cywilnym”

Promotor

dr hab. Kinga Flaga-Gieruszyńska, prof. US

Promotor pomocniczy

dr Aleksandra Klich

Recenzenci

dr hab. Radosław Flejszar, Uniwersytet Jagielloński

dr hab. Tadeusz Zembruski, Uniwersytet Warszawski

Szczecin, 27 czerwca 2019 r.

I. WPROWADZENIE

Status procesowy osoby z zaburzeniami psychicznymi stanowi jeden z istotniejszych problemów natury praktycznej dostrzegalny w postępowaniach sądowych w sprawach cywilnych. Wybór tematu rozprawy doktorskiej zdeterminowany był przede wszystkim chęcią opracowania w sposób jednolity i kompleksowy zagadnień związanych ze statusem osoby z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu cywilnym. W polskim piśmiennictwie nie ma opracowania monograficznego, poruszającego w sposób kompleksowy problematykę statusu osób z zaburzeniami psychicznymi na gruncie prawa cywilnego procesowego oraz materialnego.

Drugim czynnikiem determinującym wybór tematyki było przede wszystkim niezmiennie się od lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia prawo cywilne materialne i w niewielkim stopniu zmienione prawo cywilne procesowe w badanym zakresie, a także brak kompleksowych regulacji prawnych odnoszących się do nowoczesnego modelu praw wymienionej grupy osób. U podstaw wyboru tematu leżało rozproszenie przepisów prawnych odnoszących się do analizowanej problematyki, a także niedoregulowanie istotnych kwestii związanych ze statusem osoby z zaburzeniami psychicznymi występującej w postępowaniu sądowym w różnych rolach procesowych (od strony postępowania, przez pełnomocnika, po przedstawicieli organów procesowych). Szczególnie istotny okazał się status procesowy osób z zaburzeniami psychicznymi występujących w różnych rolach procesowych w postępowaniu sądowym, także w kontekście efektywności tego postępowania i przysługującej tym osobom ochrony.

Biorąc pod uwagę obszerną problematykę związaną z zaburzeniami psychicznymi, rozważania zostały ograniczone głównie do przepisów postępowania cywilnego nieprocesowego, regulującego bezpośrednio sytuację prawną osób nimi dotkniętych. Zagadnienia te zostały uzupełnione także o inne aspekty ochrony prawnej dla takich osób w prawie cywilnym procesowym, a także w prawie cywilnym materialnym.

II. CEL ROZPRAWY

Jednym z podstawowych celów rozprawy była chęć zbudowania kompleksowego obrazu statusu prawnego i procesowego osób z zaburzeniami psychicznymi, a także przedstawienie

obowiązujących reguł związanych z ich uczestnictwem w toku postępowania cywilnego oraz dokonywaniem czynności procesowych.

Celem o znaczeniu fundamentalnym dla niniejszej rozprawy było przede wszystkim ustalenie tego, czy obecne regulacje prawne nie odbierają osobom z zaburzeniami psychicznymi dostępu do praw przysługujących zdrowym obywatelom, a także w jakich okolicznościach ograniczenie praw tych osób może być uzasadnione ich ochroną, a niekiedy nawet ochroną interesu społecznego. Z uwagi na stale narastający problem, związany ze zwiększaniem się liczby osób dotkniętych zaburzeniami psychicznymi¹, kolejnym wyznaczonym problemem badawczym było rozważenie tego, czy wskazana ochrona prawna została takim osobom w rzeczywistości zapewniona. Istotą ochrony prawnej gwarantowanej przez państwo jest poszanowanie godności wszystkich obywateli, w tym osób z zaburzeniami psychicznymi, co miało kluczowe znaczenie z perspektywy opracowywanego zagadnienia. Z godności każdego człowieka płyną z kolei inne prawa, w tym prawo do sądu. W tym zakresie ustalono, iż przepisy prawne powinny stwarzać dla osób z zaburzeniami psychicznymi sytuację prawną, w której osoby te będą podlegały szczególnej ochronie. Jednocześnie ochrona ta powinna zostać zapewniona w racjonalny sposób, uzależniony od rodzaju i stopnia występujących zaburzeń psychicznych. Istotne w tym zakresie staje się usuwanie barier prawnych stawianych osobom z zaburzeniami psychicznymi, poprzez wypieranie paternalistycznych regulacji oraz wprowadzanie nowych rozwiązań, które będą w miarę możliwości zmniejszać ograniczanie wolności tych osób.

Nie jest możliwe omówienie statusu procesowego osób z zaburzeniami psychicznymi bez odniesienia się do problematyki zaburzeń psychicznych uregulowanej w przepisach wykraczających poza ramy prawa cywilnego procesowego. Z tego też względu analizując przedmiotowe zagadnienie wzięto pod uwagę również efekty prac przedstawicieli dyscyplin naukowych innych niż nauki prawne, w szczególności socjologii, czy nauk medycznych.

III. ZASTOSOWANE METODY BADAWCZE

Osiągnięcie celów przygotowanej rozprawy wymagało wykorzystania w sposób komplementarny kilku metod badawczych. Dla osiągnięcia zakładanych celów wykorzystano

---

¹ Zob. D. Trawkowska, M. Frąckowiak-Sochańska, System wsparcia osób z zaburzeniami psychicznymi, Poznań 2017, s. 5 - 14.

przede wszystkim metodę dogmatyczną, odnoszącą się do aktualnie obowiązujących przepisów prawnych regulujących status procesowy osób z zaburzeniami psychicznymi. Podstawą prowadzonych w tym zakresie badań były przepisy Kodeksu postępowania cywilnego, a także prawa cywilnego materialnego, w szczególności przepisy Kodeksu cywilnego i Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, a ponadto w niezbędnym zakresie przepisy prawa administracyjnego, międzynarodowego i europejskiego.

Zastosowano również metodę analityczną, w wyniku której odniesiono się do dorobku doktryny i judykatury w zakresie objętym przedmiotem badań, w tym Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, sądów administracyjnych, Trybunału Konstytucyjnego oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Zastosowanie tej metody związane było przede wszystkim z koniecznością odniesienia obecnego stanu wiedzy do dorobku nauk prawnych.

Uzupełniająco posłużono się również metodą historyczną oraz prawnoporównawczą. Metoda historyczna pozwoliła na ukazanie ewolucji terminologii związanej z niepełnosprawnością oraz prawami osób niepełnosprawnych na gruncie prawa międzynarodowego i europejskiego. Metoda ta została zastosowana w ograniczonym zakresie, niezbędnym do prawidłowego ukształtowania rozważań co do współczesnego kształtu przedmiotu opracowania. Z kolei metoda prawnoporównawcza miała na celu osadzenie konkretnych rozwiązań wprowadzonych w ramach polskich regulacji prawnych na tle wybranych rozwiązań obcych systemów prawnych, w tym prawa niemieckiego, austriackiego i francuskiego. Dotyczyła ona analizy rozwiązań legislacyjnych występujących w obszarze statusu osób z zaburzeniami psychicznymi w poszczególnych krajach europejskich.

IV. PRZEBIEG BADAŃ NAUKOWYCH I GŁÓWNE TEZY

Punktem wyjścia dla rozważań było ustalenie definicji niepełnosprawności obowiązującej na gruncie przepisów prawa administracyjnego, a także kryteriów w oparciu, o które niepełnosprawność jest ustalana. Sformułowany został wniosek, zgodnie z którym w prawie administracyjnym status osoby niepełnosprawnej nabywa osoba, w stosunku do której wydane zostało orzeczenie o ustaleniu stopnia niepełnosprawności albo orzeczenie o niezdolności do pracy, gdyż samo naruszenie sprawności organizmu w znaczeniu medycznym

nie jest wystarczające. W konsekwencji osoba, która nie uzyskała żadnego z wymienionych orzeczeń, mimo tego, iż jest osobą niepełnosprawną biologicznie i choćby uniemożliwiałoby jej to wypełnianie ról społecznych jest traktowana tak jak osoba zdrowa, przez co nie stwarza się jej sytuacji prawnej prowadzącej do likwidacji różnego rodzaju barier, w tym barier prawnych. Jednak nie zawsze dla skorzystania z katalogu praw przewidzianych dla osób niepełnosprawnych konieczne jest uzyskanie ww. orzeczeń. W prawie cywilnym procesowym wystarczające jest jedynie występowanie niepełnosprawności biologicznej, gdyż żaden przepis ustawy procesowej nie wiąże uprawnień procesowych z orzeczoną prawnie niepełnosprawnością. Wymienione orzeczenia mogą stanowić jedynie dowód z dokumentu dla ustalenia okoliczności istotnych z punktu widzenia określonego postępowania sądowego.

Dla uniknięcia dyskryminacji osób z zaburzeniami psychicznymi zaproponowano w ramach postulatów *de lege ferenda* zmianę terminologii prawnej dotyczącej zaburzeń psychicznych. Konieczne jest bowiem usunięcie terminów mających charakter archaiczny i pejoratywny jak: „choroba psychiczna”, czy „niedorozwój umysłowy”, zwłaszcza, że nie obowiązują one już na gruncie nauk medycznych, a w szczególności nie są stosowane w aktualnych klasyfikacjach zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania. Dotyczy to zarówno międzynarodowej klasyfikacji zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania – ICD-10, jak i klasyfikacji amerykańskiej – DSM-V. W przypadku choroby psychicznej nie są znane jej przyczyny, jednak powinna ona mieć określoną przyczynę, przebieg kliniczny i zejście w postaci wyzdrowienia, pozostawienia pewnego uszczerbku na zdrowiu albo śmierci. Na skutek tego termin „choroba psychiczna” wyparty został z klasyfikacji zaburzeń psychicznych². Obecnie poszczególne zaburzenia psychiczne z braku znanych przyczyn ich występowania są grupowane w oparciu o objawy. Jeżeli zaś chodzi o termin „niedorozwój umysłowy” obowiązujący nadal w przepisach Kodeksu cywilnego czy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dostrzeżono, że nie funkcjonuje on już w żadnej z wymienionych klasyfikacji. Z kolei termin „upośledzenie umysłowe” – używany jest nadal w klasyfikacji międzynarodowej, która jest obecnie aktualizowana, zaś w klasyfikacji amerykańskiej zastał zastąpiony terminem „niepełnosprawność intelektualna”. W rozprawie wyrażono stanowisko, zgodnie z którym dokonanie nowelizacji przepisów zawierających nieaktualne terminy, pozwoliłoby zachować koherentność między przepisami ustaw a aktualną wiedzą medyczną.

---

² A. Kiejna, Wstęp historyczny [w:] Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny, red. M. Jarema, J. Rabe-Jabłońska, Warszawa 2011, wyd. 1, s. 6.

Dokonując analizy przepisów prawa międzynarodowego i europejskiego zwrócono uwagę na ewolucję terminologii dotyczącej niepełnosprawności i praw osób niepełnosprawnych. Aktem prawnym mającym w tym zakresie szczególne znaczenie jest ratyfikowana przez Polskę w 2012 roku Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych³. Konwencja ta jest istotna ze względu na przyjęty obszar badawczy, związany z szeroko pojętą autonomią jednostki, której ograniczenie, bądź pozbawienie odniesiono do instytucji ubezwłasnowolnienia uregulowanej w przepisach prawa cywilnego procesowego i materialnego. Zgodnie z art. 12 Konwencji osoby niepełnosprawne mają prawo do uznania ich za podmioty prawa, mają zdolność prawną, na zasadzie równości z innymi osobami, we wszystkich aspektach życia. Państwa Strony Konwencji zobowiązały się, że: a) podejmą odpowiednie środki w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do wsparcia, którego mogą potrzebować przy korzystaniu ze zdolności prawnej; b) zagwarantują, że wszelkie środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej obejmować będą odpowiednie i skuteczne zabezpieczenia w celu zapobiegania nadużyciom, zgodnie z międzynarodowym systemem praw człowieka. W ramach tych zabezpieczeń zapewnione zostaną środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej, które będą respektowały prawa, wolę i preferencje danej osoby, będą wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, będą proporcjonalne i dostosowane do sytuacji tej osoby, będą stosowane przez możliwie najkrótszy czas i będą podlegały regularnemu przeglądowi przez właściwe niezależne i bezstronne władze lub organ sądowy. Zabezpieczenia te powinny być proporcjonalne do stopnia, w jakim takie środki wpływają na prawa i interesy danej osoby; c) podejmą wszelkie odpowiednie i efektywne środki, z uwzględnieniem postanowień niniejszego artykułu, celem zagwarantowania równego prawa osób niepełnosprawnych do posiadania i dziedziczenia własności, kontroli własnych spraw finansowych oraz do jednakowego dostępu do pożyczek bankowych, hipotecznych i innych form kredytów oraz zapewnią, że osoby niepełnosprawne nie będą samowolnie pozbawiane własności. Ze względu na tak dokonane tłumaczenie Konwencji w doktrynie toczy się spór, czy jej art. 12 dotyczy zdolności prawnej, czy zdolności do czynności prawnych⁴. W polskim porządku prawnym zdolność prawna przysługuje bowiem każdej osobie od chwili urodzenia, aż do śmierci. Na skutek tego Polska złożyła zastrzeżenia interpretacyjne do art. 12 Konwencji, uznając, że instytucja ubezwłasnowolnienia stanowi wsparcie dla zdolności prawnej, przez

---

³ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2017 r., poz. 682, ze zm.)

⁴ M. Zima-Parjaszewska, Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce, [w:] Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 146-147.

którą należy rozumieć zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków⁵. Odnosząc się do powyższej regulacji stwierdzono, że problematyczna jest sytuacja, gdy osoba z zaburzeniami psychicznymi, ze względu na jej stan zdrowia nie jest w stanie wyrazić swojej woli i nie można w żaden sposób się z nią porozumieć. Wyrażono stanowisko, zgodnie z którym rozwiązania przewidziane w tym zakresie powinny być racjonalne, dopasowane do rzeczywistej sytuacji osób z zaburzeniami psychicznymi. Zasygnalizowano również, że w projekcie Kodeksu cywilnego z 2008 roku ubezwłasnowolnienie częściowe zostało zastąpione instytucją mającą charakter wspierający, przy jednoczesnym pozostawieniu ubezwłasnowolnienia całkowitego, zaś w projekcie Kodeksu cywilnego z 2015 roku⁶ założeniem było wprowadzenie czterostopniowej opieki, w tym polegającej na wykonywaniu czynności prawnych przez opiekuna w imieniu i na rzecz podopiecznego. Obecnie trwają prace nad kolejnym projektem, zmierzające do dostosowania przepisów Kodeksu cywilnego do regulacji zawartych w Konwencji, jednak projekt ten nie został jeszcze udostępniony.

Zagadnienia prawa cywilnego materialnego odegrały w rozprawie doktorskiej komplementarną rolę względem omawianych w dalszych jej częściach zagadnień postępowania cywilnego, dotyczących spraw z udziałem osób z zaburzeniami psychicznymi. Omówiono wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność jednostki do funkcjonowania w obrocie prawnym. Zaburzenia psychiczne nie zostały bowiem wprost wskazane jako przesłanka wpływająca na zdolność do czynności prawnych ani w Kodeksie cywilnym, ani w Kodeksie postępowania cywilnego. Mając na uwadze powyższe uznano, że jedyną negatywną przesłanką zdolności do czynności prawnych, która wynika ze stanu psychicznego lub intelektualnego może być ubezwłasnowolnienie, które powoduje odpowiednio wyłączenie albo ograniczenie zdolności do czynności prawnych, bądź też ustanowienie doradcy tymczasowego na czas trwania postępowania o ubezwłasnowolnienie, skutkujące ograniczeniem zdolności do czynności prawnych. W przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi, które nie zostały ubezwłasnowolnione, ustalono, że zaburzenia psychiczne, takie jak choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy albo inne choćby przemijające zaburzenia czynności psychicznych, mogą doprowadzić do złożenia oświadczenia w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli.

---

⁵ Informacja Rzecznika Praw Obywatelskich o działaniach podjętych przez Rzeczpospolitą Polską w celu implementacji postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych w latach 2015-2017; <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Informacja%20RPO%20dla%20komitetu%20ONZ%20z%20wdra%C5%BCania%20%20Konwencji%20o%20prawach%20os%C3%B3b%20z%20niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bciam%20%208j%C4%99z.%20polski%29.pdf>

⁶ Projekt Kodeksu cywilnego z 2015 roku, http://www.projektke.uj.edu.pl/dokumenty/Projekt_Komisji_Kodyfikacyjnej_Ksiega_I_z_uzasadnieniem.pdf

Jeżeli zaś chodzi o ubezwłasnowolnienie w rozprawie omówiono wszystkie przesłanki będące podstawą do jego orzeczenia na gruncie prawa cywilnego materialnego, w tym: a) przesłankę psychiatryczną, polegającą na występowaniu zaburzeń psychicznych, które mogą być podstawą ubezwłasnowolnienia całkowitego albo częściowego, o czym decyduje rodzaj i stopień ich nasilenia; b) przesłankę psychologiczną, która w odniesieniu do ubezwłasnowolnienia całkowitego polega na niemożności kierowania swoim postępowaniem; c) przesłankę jurydyczną, sprowadzającą się do konieczności pomocy w prowadzeniu spraw przy orzekaniu ubezwłasnowolnienia częściowego, a także celowość ubezwłasnowolnienia polegającą na uwzględnianiu przez organ procesowy całokształtu sytuacji życiowej i zdrowotnej osoby, która ma zostać ubezwłasnowolniona. To właśnie ostatnia z wymienionych przesłanek zapewnia osobie, w stosunku do której toczy się postępowanie o jej ubezwłasnowolnienie największą ochronę prawną, ponieważ orzeczenie ubezwłasnowolnienia nie jest obligatoryjne – to organ procesowy decyduje, czy w danym przypadku zachodzi celowość ubezwłasnowolnienia.

Dla zwiększenia autonomii osób z zaburzeniami psychicznymi zaproponowano rozwiązania służące likwidacji ubezwłasnowolnienia częściowego, a przez to pozostawienie osobom dorosłym, które dotychczas kwalifikowały się do tego rodzaju ubezwłasnowolnienia pełnej zdolności do czynności prawnych. Osoby takie powinny otrzymać wsparcie, które będzie dostosowane do ich indywidualnej sytuacji zdrowotnej i życiowej, przez wprowadzenie nowej instytucji prawnej, która w pracy doktorskiej została nazwana asystenturą prawną, przy uwzględnieniu rozwiązań przewidzianych w prawie niemieckim i austriackim. Mimo rozwiązań obowiązujących w tych systemach, z których wyparta została instytucja ubezwłasnowolnienia, wskazano, że całkowita jej likwidacja może prowadzić do nadużyć ze strony osób trzecich w stosunku do osób z najcięższymi zaburzeniami psychicznymi. Z tego względu zaproponowano pozostawienie obecnej instytucji ubezwłasnowolnienia całkowitego pod nazwą „ubezwłasnowolnienie”, która to powinna być stosowana dla najcięższych zaburzeń psychicznych. Z powyższych względów należało wyjść z propozycją zmian również w zakresie instytucji kuratora dla osoby niepełnosprawnej, który w obecnym stanie prawnych przewidziany został dla osób niepełnosprawnych fizycznie lub intelektualnie, przez ograniczenie jej stosowania wyłącznie do niepełnosprawności fizycznej. Proponowane zmiany doprowadziły do uporządkowania omawianych instytucji oraz zwiększenia autonomii osób z zaburzeniami psychicznymi, które potrzebują jedynie pomocy przy funkcjonowaniu w obrocie prawnym.

Odnosząc się zaś do zagadnienia ochrony prawnej osób z zaburzeniami psychicznymi uznano, iż istotne znaczenie ma zapobieganie ich stygmatyzacji przybierającej charakter wykluczenia społecznego, a w dalszej perspektywie - wykluczenia prawnego. Wydaje się, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest z jednej strony brak specjalistycznej wiedzy społeczeństwa w zakresie zaburzeń psychicznych, które nie dostrzega problemów związanych ze zbyt małą liczbą regulacji prawnych zapewniających ochronę osób z zaburzeniami psychicznymi bądź ich niewłaściwe stosowanie, a z drugiej strony niepełnosprawność psychiczna lub intelektualna osób, których problem dotyczy, która uniemożliwia im korzystanie z praw przewidzianych dla ogółu obywateli. *De lege lata* w postępowaniu sądowym ochronie praw osób z zaburzeniami psychicznymi służyć mają: a) pouczenia przewidziane w art. 5 k.p.c., zgodnie z którym sąd może pouczać strony, które nie są reprezentowane przez profesjonalnego pełnomocnika, co do czynności procesowych; b) pouczenia określone w art. 212 § 2 k.p.c., zgodnie z którym sąd może udzielać stronom niezbędnych pouczeń i stosownie do okoliczności zwracać im uwagę na celowość ustanowienia pełnomocnika z wyboru w danej sprawie; c) możliwość zwolnienia od kosztów w postępowaniu sądowym uregulowana w art. 102 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych⁷, chroniąca osoby ubogie, do czego może prowadzić niepełnosprawność psychiczna lub intelektualna; d) możliwość ustanowienia pełnomocnika z urzędu na podstawie art. 117 k.p.c. Należy podkreślić, że samodzielne korzystanie z uprawnień procesowych przez strony i uczestników postępowania stanowi realizację prawa do sądu dopiero wtedy, gdy jest działaniem świadomym. Konieczne jest jednak stworzenie przepisów dotyczących bezpośrednio osób z zaburzeniami psychicznymi, jako niewątpliwie słabszych członków społeczeństwa. Na gruncie prawa cywilnego procesowego realizacja tego prawa sprowadza się do usuwania barier proceduralnych, aby zapewnić osobom z zaburzeniami psychicznymi możliwość działania w postępowaniu, tak jak to zostało zapewnione innym podmiotom.

Jednym z celów rozważań było także ustalenie, czy zaburzenia psychiczne wywołują wpływ na zdolność do występowania w procesie. W tym aspekcie dokonano analizy porównawczej zakresów zdolności do czynności prawnych oraz zdolności procesowej i uznano, że pokrywają się one ze sobą. Zdolność procesowa nie podlega jednak stopniowaniu, co oznacza, że strona, bądź uczestnik postępowania posiada ten przymiot albo

---

⁷ Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 300 ze zm.).

jest go pozbawiony. Ponadto istnieją w tym zakresie przepisy szczególne regulujące zdolność procesową, która nie zawsze pokrywa się ze zdolnością do czynności prawnych, np. rozszerzona zdolność procesowa w sprawach o uchylenie, bądź zmianę postanowienia o ubezwłasnowolnienie, czy w sprawach o ochronę zdrowia psychicznego. W konsekwencji uznano, że jeżeli nie istnieje naturalna niezdolność do czynności prawnych, nie ma również naturalnej niezdolności procesowej. Skutki procesowe powstają dopiero, gdy występowanie zaburzeń psychicznych doprowadzi do utraty zdolności do czynności prawnych, a w rezultacie do utraty zdolności procesowej. W postępowaniu sądowym występowanie u strony bądź uczestnika zaburzeń psychicznych może natomiast odnieść taki skutek, że organ procesowy zawiadomi o tej okoliczności prokuratora, który następnie złoży wniosek o ubezwłasnowolnienie, a organ procesowy zawiesi postępowanie do czasu rozstrzygnięcia sprawy o ubezwłasnowolnienie.

Mając na względzie ochronę osób z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu cywilnym, zamiast ograniczać się do udziału prokuratora, zaproponowano inne rozwiązania, w tym możliwość działania osoby z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu przez asystenta prawnego, który mógłby występować obok tej osoby albo składać w jej imieniu oświadczenia woli. Rola asystenta prawnego zbliżona byłaby w tym ujęciu do roli pełnomocnika procesowego, nie zaś kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, który działa zamiast osoby z zaburzeniami psychicznymi - asystent pełniłby funkcję doradczą, a nie zastępczą. W konsekwencji nie powodowałoby to odebrania osobie pełnoletniej z zaburzeniami psychicznymi zdolności procesowej, gdyż skutek taki następowalby jedynie w stosunku do osób z najcięższymi zaburzeniami psychicznymi, które zostały ubezwłasnowolnione. Z kolei udział prokuratora w postępowaniu sprowadzałby się jedynie do występowania z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie dla najcięższych rodzajów zaburzeń psychicznych albo do informowania sądu opiekuńczego o zasadności objęcia osoby dotkniętej pozostałymi zaburzeniami psychicznymi asystenturą prawną. Innym zaproponowanym rozwiązaniem jest wprowadzenie do Kodeksu postępowania cywilnego regulacji dotyczących pełnomocnika z urzędu dla osoby z zaburzeniami psychicznymi, niezależnie od tego czy została ona ubezwłasnowolniona. Podstawowym założeniem zasady kontrydiktoryjności jest bowiem idea równości stron w znaczeniu formalnym, która nie jest realizowana, gdy osoba z zaburzeniami psychicznymi ze względu na jej stan zdrowia jest nieporadna. Kolejny problem, który dostrzeżono dotyczy komunikacji pomiędzy osobą z zaburzeniami psychicznymi a sądem, co również może prowadzić do pozbawienia tej osoby możliwości

obrony jej praw. Z tego względu zaproponowano udział lekarza psychiatry podczas przesłuchania strony, czy uczestnika z zaburzeniami psychicznymi oraz wprowadzenie obligatoryjnych szkoleń dla sędziów w zakresie zaburzeń psychicznych.

Przedmiotem rozważań objęto także wpływ występowania zaburzeń psychicznych na wypełnianie innych niż strona, czy uczestnik postępowania ról procesowych. Odniesiono się do statusu procesowego świadka, profesjonalnego pełnomocnika, biegłego oraz organu procesowego. Jeżeli chodzi o świadka, to zaburzenia psychiczne nie zostały wprost wymienione w ustawie procesowej jako przeszkoda w składaniu zeznań. Ustawodawca jako negatywną przesłankę wskazał natomiast niezdolność spostrzegania lub komunikowania spostrzeżeń. Oznacza to, że ze składania zeznań powinien zostać wyłączony jedynie świadek, u którego zaburzenia psychiczne wpłynęły zarówno na zdolność spostrzegania jak i komunikowania spostrzeżeń. Nie będzie to zatem dotyczyło świadka, który w tym czasie znajdował się w okresie remisji zaburzeń psychicznych. W przypadku pełnomocnika procesowego, biegłego i sędziego, ze względu na brak regulacji w Kodeksie postępowania cywilnego, które dotyczyłyby wpływu zaburzeń psychicznych na wypełnianie przez te podmioty ról procesowych, odniesiono się do ustaw ustrojowych i korporacyjnych. Po dokonaniu kompleksowej analizy uznano, że jedyne instrumenty przewidziane na tę okoliczność uregulowane zostały kolejno w ustawie Prawo o adwokaturze⁸, ustawie o radcach prawnych⁹, rozporządzeniu w sprawie biegłych sądowych¹⁰ oraz w ustawie Prawo o ustroju sądów powszechnych¹¹. Na gruncie ustawy procesowej treść pism procesowych oraz wypowiedzi ustnych profesjonalnego pełnomocnika, opinii biegłego sporządzonych w formie pisemnej, bądź ustnej, a także orzeczenia sądu w przypadku występowania zaburzeń psychicznych u sędziego, mogą zostać podważone jedynie tak jak inne czynności procesowe, bądź odpowiednio - orzeczenia. Zaburzenia psychiczne, choćby miały najcięższy charakter nie mogą być zatem bezpośrednią przyczyną wzruszenia czynności albo orzeczeń, gdyż w Kodeksie postępowania cywilnego takich skutków nie przewidziano. Oznacza to, że ochrona prawna została przewidziana jedynie w stosunku do przyszłych czynności procesowych (także orzeczeń) i wiąże się z pozbawieniem osoby z zaburzeniami psychicznymi statusu adwokata, radcy prawnego, biegłego, czy sędziego.

---

⁸ Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1184, ze zm.).

⁹ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz. U z 2018 r., poz. 2115, ze zm.).

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz. U. Nr 15, poz. 133).

¹¹ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2019 r., poz. 52, ze zm.).

W dalszej części rozważań odniesiono się do spraw z udziałem osób z zaburzeniami psychicznymi. W pierwszej kolejności omówiono sprawy małżeńskie. W tym zakresie ustalono, że w postępowaniu o wydanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa wnioskodawcą może być wyłącznie osoba z zaburzeniami psychicznymi, w tym jedynie taka, która dotknięta została chorobą psychiczną lub upośledzeniem umysłowym. W celu poprawy sytuacji osób z zaburzeniami psychicznymi wyrażono postulat *de lege ferenda*, w ramach którego zaproponowano ograniczenie obowiązku uzyskania zezwolenia do osób dotkniętych najcięższymi zaburzeniami psychicznymi, a nie jak dotychczas np. z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim. Ponadto zaproponowano wprowadzenie do Kodeksu postępowania cywilnego regulacji umożliwiającej rozpoznanie w jednym postępowaniu wniosków dwóch kandydatów na małżonków dotkniętych zaburzeniami psychicznymi. Z kolei, gdy chodzi o zwiększenie praw osób z zaburzeniami psychicznymi w innych sprawach rodzinnych oraz sprawach opiekuńczych jest to utrudnione, ponieważ działania rodzica, przysposabiającego, opiekuna, czy kuratora, u których występują zaburzenia psychiczne wywołują bezpośrednie skutki w sferze praw i obowiązków podopiecznego. Mając jednak na względzie więzi pomiędzy osobami biorącymi udział w postępowaniu, a ich podopiecznymi, w szczególności więzi pomiędzy rodzicami, a dziećmi zasygnalizowano konieczność powoływania dowodu z opinii biegłego lekarza psychiatry, który powinien być dowodem kluczowym, w szczególności w sprawach o zawieszenie, czy pozbawienie władzy rodzicielskiej. Występowanie zaburzeń psychicznych nie może bowiem stanowić samoistnej przeszkody w wypełnianiu wymienionych ról społecznych, gdyż ich negatywny wpływ musi być rzeczywisty.

Sprawy spadkowe z udziałem osób z zaburzeniami psychicznymi omówiono w szczególności pod kątem trudności dowodowych, w sytuacji, gdy dochodzi do podniesienia zarzutu nieważności testamentu ze względu na sporządzenie go w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Wobec braku możliwości przeprowadzenia przez biegłego badania psychiatrycznego testatora zaproponowano wprowadzenie do Kodeksu cywilnego nowej formy testamentu w postaci wideotestamentu. Taki sposób jego sporządzenia pozwoliłby na bezpośrednią ocenę zachowania testatora w czasie dokonywania tej czynności i uniknięcie sporów co do kompetencji biegłego, który ocenia ważność testamentu, posługując się jedynie dowodami pośrednimi, w tym zeznaniami świadków, czy dokumentacją medyczną, wchodząc niejako w kompetencje zarezerwowane dla organu procesowego.

Ze względu na specyfikę postępowania w sprawach o ochronę zdrowia psychicznego, omówienia wymaga również sytuacja prawna osób z zaburzeniami psychicznymi uregulowana w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego dotycząca stosowania przymusu w leczeniu. Konieczne jest bowiem zapewnienie tym osobom większej ochrony, polegającej m. in. na zmianie terminologii medycznej, którą posługuje się ustawodawca. Obecne regulacje, różnicują bowiem sytuację osób z zaburzeniami psychicznymi, w zależności od rodzaju tych zaburzeń, powodując ryzyko ich nierównego traktowania. Dotyczy to np. przyjęcia osoby chorej psychicznie do szpitala psychiatrycznego bez jej zgody, czy ustalenia że dana osoba jest chora psychicznie. Pominięte zostały zatem osoby, u których występują inne niż choroba psychiczna zaburzenia psychiczne, a u których objawy są tożsame z tymi występującymi w tzw. chorobie psychicznej. Taki sam problem występuje w przypadku przyjmowania do domu pomocy społecznej do którego może zostać przyjęta jedynie osoba chora psychicznie lub upośledzona umysłowo. Z tego względu konieczne jest zastąpienie terminów takich jak „choroba psychiczna”, „upośledzenie umysłowe”, czy „inne zakłócenia czynności psychicznych” ogólnym terminem „zaburzenia psychiczne”, zaś jeżeli chodzi o stosowanie przymusu używanie wyłącznie terminu „najcięższych zaburzeń psychicznych”. Takie rozwiązanie pozwoli na zachowanie spójności przepisów dotyczących zaburzeń psychicznych, zawartych w różnych aktach prawnych i usunięcie terminów nieaktualnych z medycznego punktu widzenia.

Postępowanie o ochronę zdrowia psychicznego jest postępowaniem cywilnym mającym szczególny charakter, gdyż jest ono prowadzone na podstawie przepisów Kodeksu postępowania cywilnego, ze zmianami wynikającymi z ustawy o ochronie zdrowia psychicznego (art. 42 u.o.z.p.). Mimo tego, że postępowanie to charakteryzuje brak formalizmu, nie oznacza to, że ochrona przewidziana dla osób z zaburzeniami psychicznymi nie może być szersza. W konsekwencji w ramach postulatów *de lege ferenda* zaproponowano udział lekarza psychiatry, który udzieli pomocy związanej z komunikacją pełnomocnika z mocodawcą z zaburzeniami psychicznymi, gdy charakter sprawy jest na tyle skomplikowany, że pełnomocnik procesowy nie jest w stanie jej załatwić bez porozumienia z mocodawcą. Innym problemem, na który zwrócono uwagę jest działanie przez pełnomocnika procesowego w interesie osoby z zaburzeniami psychicznymi, gdyż określenie tego interesu w sprawach o ochronę zdrowia psychicznego może powodować trudności. W takich sprawach dochodzi bowiem do konfliktu pomiędzy prawem do wolności osoby z zaburzeniami psychicznymi, a prawem do ochrony jej zdrowia psychicznego. Uznano, że

rolą pełnomocnika procesowego jest działanie wyłącznie w zgodzie z wolą mocodawcy, nawet gdy wydawać by się mogło, że jest to niesłuszne, bowiem to organ procesowy podejmuje ostateczną decyzję o zastosowaniu środków przymusu w leczeniu. Wskazano również, że organ procesowy, który ma wątpliwości co do opinii sporządzonej przez biegłego lekarza psychiatrę, powinien zwrócić się o wydanie opinii do innego biegłego lekarza psychiatry, co pozwoli zapobiec bezprawnemu umieszczaniu w szpitalach psychiatrycznych i domach pomocy społecznej. Jeżeli zaś chodzi o sądową kontrolę działania szpitali psychiatrycznych, zwrócono uwagę na tendencję do wyznaczania każdorazowo tych samych sędziów do kontrolowania tych samych placówek. Praktyka ta nie sprzyja rzetelnej kontroli, prowadzi do bagatelizowania naruszeń oraz ograniczania się do sprawdzania dokumentacji medycznej w zamian bezpośredniego kontaktu z osobami z zaburzeniami psychicznymi¹². Z drugiej strony takie rozwiązanie pozwala na przeprowadzanie kontroli przez sędziów, mających doświadczenie i wiedzę w zakresie zaburzeń psychicznych, które byłyby w przeciwnym wypadku trudne do zweryfikowania. Z tego względu najlepszym rozwiązaniem jest organizowanie dla sędziów wspomnianych już wyżej szkoleń z zakresu zaburzeń psychicznych, przydatnych nie tylko dla potrzeb kontroli sądowej szpitali psychiatrycznych oraz domów pomocy społecznej, ale również podczas orzekania, gdy sędziowie mają do czynienia z osobami z zaburzeniami psychicznymi w innych rodzajach spraw.

Poza sprawami z zakresu ochrony zdrowia psychicznego, które również prowadzą do ograniczenia wolności osób z zaburzeniami psychicznymi szczególnej analizie poddano sprawy o ubezwłasnowolnienie. W tym zakresie zwrócono uwagę na to, że ustawodawca zagwarantował szereg gwarancji procesowych służących ochronie praw osób z zaburzeniami psychicznymi, względem których toczy się postępowanie o ich ubezwłasnowolnienie oraz takich, które zostały już ubezwłasnowolnione. Należy podkreślić, że w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie *de lege lata* obowiązuje zwiększona ochrona prawna, polegająca na zniesieniu wymogów przewidzianych dla skutecznego wniesienia apelacji bądź zażalenia. Ponadto osobie ubezwłasnowolnionej przyznana została zdolność procesowa w postępowaniu o uchylenie, bądź zmianę ubezwłasnowolnienia. Zmianie powinny zatem ulec również regulacje prawne dotyczące zdolności procesowej osoby z zaburzeniami psychicznymi, w zakresie wniesienia nadzwyczajnych środków zaskarżenia.

---

¹² T. Gardocka, Efektywność sądowej kontroli przestrzegania praw osób z zaburzeniami psychicznymi, [w:] op. cit., red. M. Mozgawa, s. 18.

Wśród gwarancji procesowych wyróżniono m.in. zamknięty katalog podmiotów mających legitymację do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie, który nie powinien zostać poszerzony o inne podmioty. W ramach postulatów *de lege ferenda* zaproponowano wprowadzenie obowiązku informowania prokuratora, Rzecznika Praw Obywatelskich, czy odpowiednio Rzecznika Praw Dziecka przez wszystkie organy administracji oraz placówki medyczne, które przy wykonywaniu swoich zadań miały styczność z osobami z zaburzeniami psychicznymi o potrzebie ich ubezwłasnowolnienia. Jeżeli chodzi o zaświadczenie lekarskie przedkładane przez wnioskodawcę dla uprawdopodobnienia wniosku o ubezwłasnowolnienie stwierdzono, że powinno być ono wydawane wyłącznie przez lekarza psychiatrę, ponieważ niedopuszczalne jest, aby w sprawach wywołujących tak dotkliwe skutki prawne, zaświadczenie wydawał psycholog. Przedmiotem rozważań objęto również pomoc prawną z urzędu, która dotychczas przyznawana była jedynie w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie oraz o uchylenie, bądź zmianę postanowienia o ubezwłasnowolnienie. Dla zwiększenia ochrony prawnej osoby ubezwłasnowolnionej zaproponowano przyznanie jej pełnomocnika z urzędu również w przypadku wniesienia nadzwyczajnych środków zaskarżenia.

Jako kluczowy dowód w sprawie o ubezwłasnowolnienie omówiono znaczenie dowodu z opinii biegłego, który w przypadku tego rodzaju spraw ma charakter obligatoryjny. Konieczne stało się rozstrzygnięcie zakresu specjalności biegłego w tym postępowaniu, na skutek przeprowadzonych badań uznano, że tylko biegły lekarz psychiatra ma kompetencje do wydawania opinii w sprawie o ubezwłasnowolnienie, a nie biegły lekarz neurolog, czy psycholog. Opinia wydana przez biegłego psychologa może natomiast pełnić funkcję uzupełniającą.

Analizując przedmiotową problematykę odniesiono się również do sposobu orzekania w sprawie o ubezwłasnowolnienie, co ma istotne znaczenie praktyczne z uwagi na to, że organ procesowy nie powinien być związany treścią wniosku o ubezwłasnowolnienie. W konsekwencji należy uznać, że stosowanie art. 321 §1 k.p.c., zgodnie z którym sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzać ponad żądanie, w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie powinno zostać wyłączone. Przede wszystkim wnioskodawca na etapie składania wniosku nie jest w stanie dokonać oceny jakiego rodzaju ubezwłasnowolnienie powinno zostać orzeczone w przypadku konkretnej osoby z zaburzeniami psychicznymi. Z tego względu chociaż stanowi to ograniczenie zasady dyspozycyjności, wybór rodzaju ubezwłasnowolnienia powinien być pozostawiony wyłącznie organowi procesowemu, co jest usprawiedliwione interesem osoby w stosunku do której

toczy się postępowanie. Oznacza to, że mimo złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie całkowite, organ procesowy mógłby orzekać ubezwłasnowolnienie częściowe, zaś w przypadku złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie częściowe, orzekać ubezwłasnowolnienie całkowite. Takie rozwiązanie jest tym bardziej uzasadnione ze względu na propozycję zastąpienia ubezwłasnowolnienia całkowitego asystenturą prawną. Organ procesowy, który nie byłby związany wnioskiem, mógłby podejmować decyzje dla dobra osoby z zaburzeniami psychicznymi w przedmiocie orzeczenia ubezwłasnowolnienia albo ustanowienia asystentury prawnej. Ten sam problem dotyczy związania organu procesowego wskazywaną we wniosku podstawą ubezwłasnowolnienia. Z tego względu nie powinno się we wniosku o ubezwłasnowolnienie wymieniać konkretnych zaburzeń psychicznych, gdyż wnioskodawca wobec braku wiedzy specjalistycznej nie jest w stanie właściwie określić ich rodzaju, zwłaszcza, że niekiedy nawet psychiatrzy mają problem z postawieniem jednoznacznej diagnozy. Mając na względzie dotychczasowe postulaty *de lege ferenda* wskazano, że podstawą ubezwłasnowolnienia powinny być najcięższe zaburzenia psychiczne, bez obecnego podziału na choroby psychiczne, niedorozwój umysłowy, czy innego rodzaju zaburzenia psychiczne. W treści orzeczenia wskazane byłoby jedynie, że ubezwłasnowolnienie zostało orzeczone ze względu na najcięższe zaburzenia psychiczne, zaś w przypadku asystentury prawnej, że konieczna jest pomoc w prowadzeniu spraw osoby z zaburzeniami psychicznymi, ze względu na występujące zaburzenia psychiczne.

W ramach wniosków końcowych uznano, że ze względu na stale zwiększającą się liczbę osób dotkniętych zaburzeniami psychicznymi, konieczne jest dokonanie gruntownych zmian w prawie cywilnym procesowym i materialnym. Należy mieć jednak na względzie, że rozwiązania te powinny być racjonalne i uwzględniać różne rodzaje i stopnie nasilenia zaburzeń psychicznych. Przeprowadzona analiza przepisów ustawy procesowej stanowi podstawę do stwierdzenia, że obecnie obowiązujący system ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi nie zapewnia ochrony w sposób wystarczający i kompleksowy.